

PRIKAZI / BOOK REVIEWS

Vladimir Geiger, Suzana Leček, KRIVNJA I KAZNA. POLITIKA ODMAZDE I SUDSKI PROCES MINISTRU U VLADI NDH ŽIVANU KUVEŽDIĆU 1948.–1949., SlavonSKI Brod, Hrvatski institut za povijest Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2018, 472.

Represalije novih vlasti posle Drugog svetskog rata, suđenja pred komunističkim sudovima, problematika oko procesa rehabilitacije samo su neka od pitanja koja su istoričari mogli „naglas“ da postavе sebi tek posle lomova u komunističkoj partiji koji su nastupili nakon smrti Josipa Broza. Dalje produblјivanje ove teme bilo je različito od republike do republike bivše Jugoslavije, a na nju je uticao isključivo spoljni faktor. Dok je recimo u Hrvatskoj pozicioniranje ove problematike poprimilo vidljivije obrise sredinom devedesetih godina 20. veka, u SR Jugoslaviji, odnosno u Srbiji, to je tek učinjeno posle političkih promena 2000. godine. Ovakvo stanje poklapalo se sa evropskim, pa i svetskim okvirima gde je svetom odmazde i represalija nakon Drugog svetskog rata počeo da se sagledava kao transnacionalna pojava tek početkom devedesetih godina prošlog veka.

Međutim, zbog prevelike želje da se možda „ispravi istorijska nepravda“ istoričari su često, vučeni ideološkim ili subjektivnim razlozima, pravili određene diskurse i anahronizme, tipične za istorijsku nauku. Ipak, kako u Srbiji tako i u Hrvatskoj, iskristalisalo se nekoliko istoričara koji su svojim zalaganjem i doprinosom u toku svog naučnog rada doneli nove i objektivne činjenice, te produbili i proširili opšte znanje o ovoj temi.

Jedan od takvih naučnih radnika jeste i Vladimir Gajger (Vladimir Geiger), znanstveni savjetnik u Hrvatskom institutu za povijest, koji se dugi niz godina bavi komunističkom i partizanskom represijom s kraja i nakon Drugog svetskog rata na prostoru Hrvatske. To potvrđuje i bogat naučni opus. Izdvajamo: *Josip Broz Tito i ratni zločini: Bleiburg i folksdojčeri*, Zagreb 2013; „Ljudski gubici Hrvatske u Drugome svjetskom ratu i u poraću koje su prouzročili Narodnooslobodilačka vojska i Partizanski odredi Jugoslavije/Jugoslovenska armija i komunistička vlast. Brojidbeni pokazatelji (procjene, izračuni, popisi). Case study: Bleiburg i folksdojčeri“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3, (2010), 693–721.

Njemu se u studiji, koja je pred nama, pridružuje kao koautor Suzana Leček, znanstvena savjetnica na Hrvatskom institutu za povijest

Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Nju su magistarski rad i doktorska disertacija, kao i određeni naučni radovi u čijem su epicentru privredne i društvene prilike seljaštva u Hrvatskoj tokom međuratnog perioda, ali i pozicija gde je zaposlena, „predodredili“, između ostalog, na proučavanje života i dela Živana Kuveždića, jednog od najagilnijih seljaka-zastupnika HSS u Sremu.

Napomenimo da je dvojac Gajger-Leček potpisao i nekoliko naučnih radova i odrednica manjeg obima u čijem središtu je Živan Kuveždić: „Živan Kuveždić – ministar na saslušanjnu (Iskaz Živana Kuveždića UDB-i za NR Hrvatsku u rujnu 1948. o boravku u zarobljeničkim logorima i zatvorima u Italiji i Njemačkoj, od svibnja 1945. do kolovoza 1948.)“, *Politički zatvorenik*, 241, 21/2012, 34–39; „Kada i gdje je pogubljen Živan Kuveždić, ministar u vladi Nezavisne Države Hrvatske“, *Politički zatvorenik*, 255, 22/2013, 33–35; „Poslednja želja Živana Kuveždića, 1949. na smrt osuđenog ministra u vladi NDH“, *Hrašće*, 41, 17/2013, 75–80; „Presuda ministru u vladi Nezavisne Države Hrvatske Živanu Kuveždiću 1949.“, *Scrinia slavonica*, 13/2013, 181–232.

Knjiga sadrži predgovor, odnosno „riječ unapred“, uvodnu studiju sa tri poglavlja i „zaključnim razmatranjima“ koja je naslovljena kao i sama knjiga, izabrana dokumenta, „slikovne priloge“, rezime na engleskom, spisak korišćenih izvora i literature, te imenski i geografski registar („imensko kazalo“, „mjesno kazalo“).

U kratkom predgovoru (7–9 str.) autori se osvrću na ciljeve pisanja knjige, te zbog čega su izabrali upravo Živana Kuveždića, otkud naslov knjige i šta su pokušali postići u uvodnoj studiji, naglašavajući da se ideja o pisanju knjige javila tokom rada na biografiji Živana Kuveždića za Hrvatski biografski leksikon 2013. godine. Zatim je dat osvrt na korišćene izvore i literaturu, metodologiju i na pomoć koju su autori dobili od kolega i od Kuveždićeve rodbine i potomaka.

Uvodna studija (12–82) započinje poglavljem pod nazivom „Kolaboracija i poratna politika odmazde u Europi“ (13–35). Gajger i Leček nam pružaju sagledavanje opšteg konteksta posleratne odmazde (*retribution*) u kojoj je cilj „bio kazniti zločine, ali i legitimirati pobjedu“ (13). Takođe skreću pažnju na upotrebu pojma, izdvajajući tri: odmazda ili retribucija, čistke, tranzitna ili prelazna pravda; ali i na formiranje termina „ratni zločin“ kroz pravni, politički i

istorijski aspekt. Potom je prostor dat politici masovnih odmazdi, a autori vrše podelu na zemlje „zapadnog“ i „istočnog“ bloka pokazujući kroz činjenice i izvedenu statistiku da je sistem represalija, pored različitih svrha i prioriteta, bio znatno veći u zemljama istočnog bloka. Na kraju poglavlja analizira se „kaznjavanje državnih poglavara“ (31–33). Autori zaključuju da su prvi put za svoju odgovornost procesuirane državne vođe. „Iako su podaci dostupni u literaturi nepotpuni, čini se da se Hrvatska može usporediti s državama u kojima je obračun s državnim vrhom bio najoštriji, a to su bile prvenstveno Bugarska, a onda Mađarska“ (31).

Drugo poglavlje u uvodnoj studiji naslovljeno je „Živan Kuveždić: od narodnog poslanika do 'narodnog neprijatelja'“ (36–55), a tiče se Kuveždićeve političke biografije. Poglavlje je podeljeno u dve celine: međuratno delovanje i delovanje u NDH. Živan Kuveždić je rođen 1887. u Ilači kraj Tovarnika. Prvo je bio član „Čiste stranke prava“ (frankovci), a nakon Prvog svetskog rata ušao je Hrvatsku republikansku seljačku stranku (HRSS/HSS). Na svim skupštinskim izborima bio je kandidat HSS za narodnog poslanika. Autori ga opisuju kao jednog od najaktivnijih stranačkih ličnosti, pogotovo u Sremu, gde je uspeo, između ostalog, da uđe i u skupštinu Sremske oblasti 1927. godine. Gajger i Leček zaključuju da u „Kuveždićevom predratnom radu ništa ne upućuje na njegovu moguću sklonost ustaštvu“ (44). Nakon proglašenja NDH, Živan Kuveždić je kroz tzv. „skupinu 126“ podržao ustaški režim 10. avgusta 1941. godine. Kuveždić je zatim preuzeo dužnost poslanika u Saboru, a potom je postao član i predsednik još nekih organizacija i ustanova. Dana 11. oktobra 1943. imenovan je za ministra bez resora i na toj poziciji je dočekao i kraj rata. Autori naglašavaju da je Kuveždić prišao ustaškom režimu i vršio visoke dužnosti, ali uz „ograničenu stvarnu političku moć“. Jedino gde je mogao nešto „napraviti“ bio je njegov kotar, a tu je često „išao nasuprot“ ustaške politike. Dokumenta govore da je brojnim intervencijama reagovao na ustaški i nemački teror u Sremu, a takođe se izborio za oslobađanje desetak ljudi, mahom osuđenika po nacionalnoj (Srbi) i ideološkoj osnovi (komunisti). Na koncu rata, novembra 1944, pokušao je da uspostavi vezu sa partizanima, ali bez uspeha. Zajedno sa 16 članova Vlade NDH povukao se maja 1945. ka Austriji. Iduće tri godine proveo je u britanskim zarobljeničkim logorima po Italiji i Nemačkoj. Njegovo

izručenje je jedino sprečavalo protivljenje Amerikanaca koji su najzad popustili. Izručen je jugoslovenskim vlastima 2. avgusta 1948, a osuđen je na smrt presudom Okružnog suda za grad Zagreb 27. marta 1949. godine. Streljanje je izvršeno 28. maja 1949, a pogubljen je zajedno sa Zvonkom (Zvonimirom) Kovačevićem. Autori na kraju biografije zaključuju „kako bi Kuveždić zbog svog držanja u ratu bez sumnje u svim evropskim državama prošao suđenje“ (55).

Treće poglavlje nosi naziv „Istražni postupak i sudski proces Živanu Kuveždiću“ (56–82). Autori su na početku dali kratak prikaz obračuna sa „narodnim neprijateljima“ u Jugoslaviji, sa posebnim osvrtom na Hrvatsku, da bi potom odvojili par pasusa analizirajući istražni postupak, a zatim po najvažnijim danima prikazali sudski proces (21, 22, 23, 26. i 27. mart 1949). Potom je u kratkim odeljcima dato kako je tekao žalbeni postupak, ko su bili svedoci odbrane, analizirane su presuda Vrhovnog suda NR Hrvatske od 30. aprila 1949, molba za pomilovanje i odluka Prezidijuma FNR Jugoslavije, kao i izvršenje presude. Gajger i Leček pišu da se proces Živanu Kuveždiću nije mogao ubrojiti u tzv. „pokazne postupke“, a naročito začuđuje da se proces odigrao „daleko od očiju javnosti“.

U poglavlju „Dokumenti“ (83–375), autori su napravili izbor od 42 dokumenta koji su pohranjeni u Državnom arhivu u Zagrebu (gde se nalazi glavnina dokumentacije), u Hrvatskom državnom arhivu i u privatnim arhivima. Poglavlje započinje kratkim osvrtom „Napomene o gradivu“, dat je i spisak skraćena i regista, a potom su autori prešli na analizu dokumenta po metodama istorijske nauke. Dokumenta su predstavljena hronološkim redom; prvi dokument nosi datum 10. maj 1941, a poslednji 17. jun 1949. godine. Dokumenta koja se direktno tiču saslušanja i sudskog procesa započinju pisanim iskazom Živana Kuveždića u istražnom zatvoru UDBE od 13. septembra 1948 (161–182), a završavaju se izveštajem Kotarskog suda za I i IV rejon grada Zagreba od 17. juna 1949. da je konfiskacija imovine već sprovedena i prenetu u vlasništvo FNRI. Na kraju studije dati su foto-prilozi (379–419). Ukupno 55 fotografija, isečaka iz novina i dokumenta obogaćuje knjigu i produbljuje zapažanja i zaključke čitaoca.

Studija *Krivnja i kazna. Politika odmazde i sudski proces ministru u vladi NDH Živanu Kuveždiću 1948.–1949.* nastala je primarno na arhivskoj građi koja je pohranjena u dva zagre-

bačka arhiva. Knjiga je obogaćena fotografijama iz Hrvatskog povijesnog muzeja, ali i nekolicinom dokumenata i fotografija iz privatne arhive. Pored toga iskorišćena je mnogobrojna literatura (odrednice, članci, rasprave, studije, monografije i dr.), ali i internet izvori. Knjiga je pisana strogim, naučnim stilom imajući za cilj da, između ostalog, predstavljajući niza dokumenta da pravu sliku o politici odmazde i suđenju ministru Živanu Kuveždiću, pa tako nije „najpogodnija“ za širu čitalačku publiku. Nasuprot tome, upravo zbog navedenog, studija je nezaobilazna za istoričare koji se bave represalijama i politikom odmazde na teritoriji Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata, kao i sličnim temama.

Boris Tomanić

Ivo Goldstein, JASENOVAC, Novi Sad, Akademski knjiga, 2019, 958.

Razvijanjem i produbljanjem savremene historiografije, poimanje i konceptualizacija logora Jasenovac u naučnim dosezima poprimila je brojne izmene i dopune. „Jasenovačko pitanje“ je u današnjim okvirima stvorilo poligon za politička i ideološka prepucavanja i optuživanja, naročito između zvaničnog Beograda i Zagreba, kao i za brojne istorijske revizije. U tom kontekstu valja napomenuti angažovanje istoričara Gideona Grejfa (Gideon Greif) od strane vlade Srbije, koji je nedugo zatim 2018. objavio knjigu *Jasenovac: Auschwitz of the Balkans. The Ustasha Empire of Cruelty*, čiji je cilj bio da prikaže kako je u Jasenovcu stradalo nekoliko stotina hiljada ljudi. Prethodile su i sledile brojne „inicijative“ od strane obe države koje su upućenoj javnosti već poznate. Na polemike započete u političkom ringu nisu ostale imune ni srpska ni hrvatska historiografija, koje su reagovala kako instinktivno, tako i svesno (sa namerom).

Sa tim u vezi, autor ove monografije Ivo Goldštajn (Ivo Goldstein), redovni profesor na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, predstavio je istraživanja o logoru Jasenovac kroz nekoliko članaka koje je objavio prethodnih godina. Svoja istraživanja o ovoj temi autor je odlučio da kruniše u obimnoj monografiji pod nazivom *Jasenovac* koja je prvo objavljena u Hrvatskoj 2018, a potom i 2019. u Srbiji u izdanju Akademski knjige. Odmah po objavljivanju Goldštajnova knjiga izazvala je brojne kontroverze i reakcije, naročito u naučnim krugovima,

ali i kod javnosti. Poslednja u nizu kontroverzi bila je odluka Ministarstva kulture vlade Republike Srbije od početka avgusta 2020. da se ova knjiga ne nađe u javnim bibliotekama, pošto je izbačena iz liste za otkup za biblioteke u Srbiji. Razlog izbacivanja je najverovatnije, kako i sam autor zaključuje, drastično neslaganje u broju žrtava koje zastupaju on i zvanična Srbija.

Monografija *Jasenovac* sadrži „popis karata“, deset poglavlja, te spisak skraćenica, korišćenih izvora i literature, beleške odnosno kritički aparat, imenski registar, dok je na kraju data biografija autora. Knjiga je ustrojena prema tematsko-hronološkom principu.

U prvom poglavlju koje nosi naslov „Uvod“ (str. 19–40), autor se osvrće na svoj predašnji rad na ovoj tematici, metodologiju, korišćene izvore i literaturu. U odeljku „Jasenovac kao povijesna činjenica“ (25–27) daje kratak osvrt o nameni i ulozi logora Jasenovac. Zatim, u sledećem odeljku uvoda „Izvori i literatura“ (28–40), Goldštajn zaključuje da je Jasenovac oduvek bio predmet interesovanja, „još od vremena dok je postojao“. Dalje, kritički je analizirano, kroz pojam istorijske revizije, i nekoliko naučnih radova i memoarska građa. Takođe, negativno je ocenjen i rad „Društva za istraživanje trostrukog logora Jasenovac“ i sličnih organizacija.

Sledeće poglavlje „Priprema jasenovačkog zločina“ (41–77) slobodno se može posmatrati kao uvodno poglavlje. Goldštajn piše prvo o različitim činionicima jasenovačkog zločina apostrofirajući kao glavne pokretače ustaše. Pošto je ustaški pokret zasnovan na terorizmu, bilo je logično da ustaški režim takođe bude teroristički i totalitaran. Autor, međutim, razlikuje ubijanje i genocid nad Srbima koji je bio rezultat „specifičnog dijela ustaške ideologije i provedbene prakse“ (45). Pored glavne pokretačke zločinačke karakterizacije, Goldštajn daje primere i ličnog animoziteta, koji je u ne malom broju slučajeva imao klasnu komponentu. Autor navodi da je od 40.000 Jevreja koji su živeli na teritoriji NDH pre rata, preživelo svega oko 9.000 (48). Sličan slučaj bio je sa Romima. Teži slučaj bio je sa Srbima; „pravoslavnih“ je na teritoriji NDH bilo preko 1.800.000. Analizirajući mržnju Hrvata prema Srbima, Goldštajn koristi frojdovski termin „narcizam malih razlika“ (52). Početkom jula 1941. počele su prve deportacije Srba, dok su pojedinačna i grupna ubijanja započela znatno ranije. Kao prvi primer, Goldštajn navodi zločin nad Srbima iz Grubišnog Polja (57). Autor kroz poslednji deo ovog poglavlja zaključuje da je